

**G O D I Š N J A K
G R A D S K O G
M U Z E J A**

broj 5

V A R A Ž D I N 1975

Redakcijski odbor:

ILIJANIĆ prof. Mira, KOŠČEC prof. Ružica, KURTALJ Ivan, TOMIČIĆ prof. Jasna

Odgovorni urednik:

RUNJAK prof. Josip

u povodu 50. godišnjice Gradskog muzeja Varaždin

Prijevodi:

prof. dr. Uroić Marija (njemački), dr. Ivy Kugli-Lentić (njemački),
mr. Vitomir Belaj (njemački), Šimek prof. Marina (njemački), Rihtarić Mirena (ruski)

Lektura:

Paska prof. Bosiljka

Za sadržaj članka odgovorni su autori

CASOPIS TISKAN U 1000 PRIMJERAKA UZ POMOĆ SIZ-a ZA KULTURU OPĆINE VARAŽDIN

T i s a k: Novinsko izdavačko i štamparsko poduzeće Varaždin

Vitomir BELAJ

»HRVATSKI ISUS« NA SVETEČKIM STUPOVIMA VARAŽDINSKOGA KRAJA

Motiv, o kojem će ovom prilikom biti govora, suvrstica je dobro poznatog likovnog prikaza jedne scene iz ciklusa Muke Isusove:

Tada Pilat naredi da se Isus uzme i bičuje. Zatim vojnici opletoše krunu od trnja, staviše mu je na glavu i ogrnuše ga skrletnom kabanicom. . . Pilat ponovo iziđe te im reče: »Evo ga izvodim pred vas da znate da ja na njemu ne nalazim nikakve krivnje!« Tada Isus iziđe noseći trnovu krunu i skrletnu kabanicu. Pilat im reče: »Ecce homo! (evo čovjka)«. (Ivan 19:1-5).

Ova je scena uvedena u likovne umjetnosti razmjerno kasno, tek negdje početkom 15. stoljeća. Isus je prikazivan prema tekstu u Bibliji kako stoji u skupini ljudi (Pilat, vojnici, Židovi) ili sam, zavezanih ruku, ogrnut grimiznim plaštem, okrunjen trnovim vijencem, s tragovima zlostavljanja, patničkoga izraza lica. Katkad se prikaz reducira na samo izmučeno Isusovo lice. No, nekako istovremeno, pojavila se i predodžba o Isusu koji sjedi, odmarajući se od mučenja. U jednoj ruci (obično lijevoj) drži trsku (kojom će ga — po Evanđelju — tući nakon »Ecce homo« scene!), a drugom podupire izmučenu glavu. Na glavi ima, doduše, uvijek krunu od trnja, no često mu manjka plašt. U našim su krajevima poznata oba tipa, i klasični, biblični »Ecce homo«, i ovaj apokrifni, sjedeći Isus, koji je predmet ovoga članka. Uz ova dva pojavljuje se, znatno rjeđe, i treći koji je tipološki zapravo mješavina prvih dvaju: mučeni Isus sjedi, a zavezane mu ruke počivaju na koljenima.

Prikaz Isusa kako sjedi, podupirući si glavu, u barokno je doba bio u većem dijelu kajkavske Hrvatske prilično obljubljen, a u varaždinskom su kraju i Međimurju učestali plastični prikazi ovoga motiva na svetačkim stupovima.

Pilovi, kako kajkavci zovu svetače stupove (Belostenec ih je nazvao »sztup zpomenka z-napiszkom«) imaju u Evropi prastaru tradiciju. U hrvatskim su krajevima najgušće zastupljeni upravo u njenom kajkavskom dijelu, gdje ih ima sačuvanih od vremena pozne renesanse naovamo. Posebno mnogo ih ima upravo u varaždinskom kraju. Po svojim oblicima, temama, a i poticajima i stilskim značajkama usko se nadovezuju na srodne stupove u Sloveniji, Mađarskoj i Austriji. Radili su ih i vrsni kipari, i seoski obrtnici-klesari, a i pokoji poduzetniji »amater«. Neki su pilovi bili puki ukras parka, drugi su čuvali izvore i mostove (uz pomoć sv. Ivana Nepomuka), ili štitali selo od ognja (stupovi s kipom sv. Florijana), mnogi su postavljeni kao spomen-zna-

menja raznim nevoljama i nesrećama (epidemije, razbojstva, poplave), pa i pobjedama (nad Turcima kod Monoštra godine 1664, npr.), ili pak kao zavjetni dar za uslišanje kakve posebne molbe. Poneki pil je naprosto stup, drugi nosi na sebi kip (sv. Florijana, Isusa, Mariju) pa i reljefe, natpise, godine. Katkad su od nepogoda zaštićeni malim krovčićima. U novije vrijeme (nekako od 19. stoljeća naovamo) grade se radije kapelice-poklonci, raznih oblika i dimenzija, u kojima su kipovi zaštićeni. No i oko (odnosno iznad) samostojećega stupa s kipom nerijetko se kasnije izgradila kapelica (npr. u Vidovcu gdje je kip iz god. 1672. a poklonac iz 1946. god.) bilo stoga da se tako zaštititi kip, bilo iz estetskih pobuda, nerijetko sa sumnjivim ishodom.

Sve ove varijacije mogu se vidjeti, pa i pratiti im mijene, na svetačkim stupovima u široj okolici Varaždina, a zahvatile su, jasno, i stupove s prikazom mučenog, ranjenog Isusa koji sjedi.

Međutim, likovni prikazi Ranjenoga Isusa mogu se promatrati ne samo kao ukras, tj. kao javna plastika, nego i kao ikonografska tema, nezavisno od mjesta i načina postavljanja. Dapače, da bi se njihova pojava mogla kulturnohistorijski objasniti, trebat će ih jednom postaviti u širi kontekst umjetničkih, društvenih i povijesnih zbivanja u kojima su nastali i širili se. Ovom će prilikom biti samo spomenute neke od pojava i problema, te čimbenika, koji su ih mogli uvjetovati, i to na gradivu iz varaždinskoga kraja. Iscrpniji prikaz ovoga motiva i njegova dublja analiza zahtijevaju više prostora i ugledat će svjetlo dana, nadam se, jednom kasnije.

Prije svega treba reći da se u hrvatskoj likovnoj umjetnosti »Ecce homo«, i to naročito u suvrstici sa sjedećim Isusom, prikazuje skoro bez izuzetka plastično. U varaždinskom kraju i Međimurju, gdje su kipovi smješteni na slobodno stojeće stupove, obično u krajoliku, oni su svi kameni. Drugdje po kajkavskoj Hrvatskoj kipovi se mahom nalaze u crkvama i kapelama, i uglavnom su drveni.

Ponegdje je kip Ranjenog Isusa upravo središte kulta, pa se crkva tako i zove: crkva Ranjenog Isusa. Najpoznatija je svakako ona u samome središtu Zagreba, na početku Ilice (nasljednica bolničke kapele »Palancegera«, tj. Milosrdne braće). Kameni kip iz 17. st. koji se u njoj čuva, stariji je od bivše bolnice i pokazuje neke značajke koje su inače tipične za te kipove onoga vremena u varaždinskom kraju: kipar je nastojao realistički prikazati i lice i tijelo, svaku žilicu, boru, mišić, i usprkos tome tijelo je neproporcionalno oblikovano, skoro groteskno, a duga, upravo hipijevska kosa pada preko ramena.

Druga je mala kapela Ranjenog Isusa na Veterničkoj gori nad Golubovcem. I ovdje je kip kamen, jednako je plastičan i izražajan, i jednako nezgrapan u cjelini. Ovaj je Isus zagrnut plaštem. Lako je moguće da je ovdje početkom 19. st. stariji slobodni pil s plastikom obzidan s kapelicom. U Velikoj Gorici na trgu stajala je drvena kapela Ranjenog Isusa 1851. već napuštena, no nije poznato kako je Isus bio ondje prikazan. (Opustošena kapela Ranjenog Isusa kod Plesa u kojoj je na oltaru stajala slika, velika kapela Ranjenoga Isusa u Novome Čiću i župna crkva Ranjenog Isusa u Gradecu kraj Vrbovca imaju Isusa u klasičnom »Ecce homo« stavu i ne spadaju ovamo).

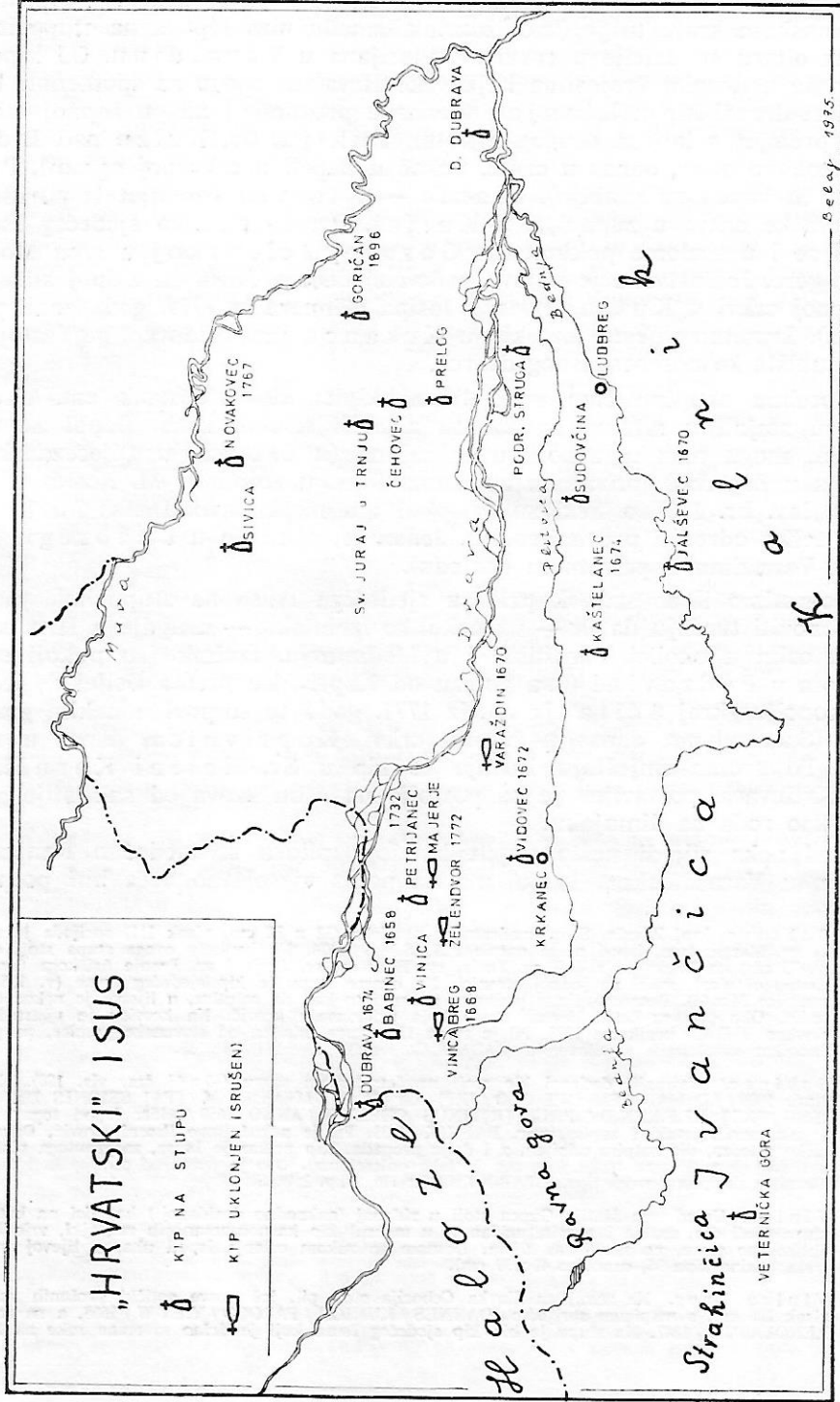
"HRVATSKI" ISUS

KIP NA STUPU

KIP UKLONJEN (SRUŠEN)

U drugim je crkvama ovaj kip smješten na kojem pobočnom oltaru. U varaždinskom kraju to je (kao izuzetak između niza kipova na stupovima) kip na oltaru sv. Lucije u crkvi sv. Florijana u Varaždinu. Od kipova ove vrste u drugim krajevima kajkavske Hrvatske mogu se spomenuti kao primjeri drevni kip u Klanjcu (danas u prozorskoj niši u župnoj crkvi, očito prenijet s kojega drugog mjesta), Tuhlju, Sv. Križu nad Brdovcem (rokoko oltar, danas u crkvi, nekoć u kapeli u crkvenoj ogradi), Petrinji (u kapeli na groblju), Ivanić — Kloštru (prenijet iz porušene franjevačke crkve u župnu), i u Kutini. Drvena plastika sjedećeg Isusa nalazi se i u malome pokloncu u Gornjoj Jelenskoj u srcu Moslavačke gore. Jedinstvena je pojava prikaz sjedećega Isusa na zidnoj slikariji u župnoj crkvi u Kutini (freska Josipa Gönnera iz 1779. god, iznad pjevališta). Izuzetno mjesto ima kip u Krkancu kraj Vidovca, gdje stoji u niši stubišta kasnorenesansnog dvorca.

Posebnu skupinu čine mali drveni kipići, do tridesetak cm. visoki, koji su stajali u nišama na zabatu zidanih selskih kuća. Danas se ove plastike mogu naći uglavnom u muzejima (u Čakovcu, u Dijecezanskom muzeju u Zagrebu), privatnim zbirkama (npr. u zbirci dr M. Rošića u Zagrebu, inv. br. 193), a neki su prispjeli i u inozemstvo. Danas im je već često teško odrediti provenijenciju. Jedan je, npr. bio u Ludbregu (danas u Varaždinu u privatnom posjedu).

Povratimo li se sada k prikazu sjedećega Isusa na stupovima, moramo ponoviti tvrdnju da ih — uz nekoliko iznimaka — drugdje u Hrvatskoj nema, osim u okolici Varaždina i u Međimurju. Iznimke su pokoji stup s kipom u Podravini (na potezu od Koprivnice prema Osijeku), jedan u Turopolju (kraj Šćitarjeva, iz 1771. god.) te stupovi u nekim gradovima (Samobor, danas u župnoj crkvi, Koprivnica, danas u muzeju). Po svome smještaju izdvaja se kip u Sv. Heleni Koruškoj kraj Križevaca, postavljen je na postolje na rubu krova od sakristije gdje sjedi kao roda na dimnjaku.

Sad neka slijedi nešto poput kataloga pilova sa sjedećim Ranjenim Isusom u Varaždinskom kraju, ma da popis vjerojatno neće biti potpun:

Dubrava kraj Zavrča. Stup kvadratnoga presjeka (32 x 32 cm, visok 111) sprijeda je reljef sa sv. Margaretom, ispod njega natpis P.S.I.S.M.S / 1674. Na kapitelu ovoga stupa stoji drugi (v. 75 cm) na kojem su reljefi sv. Pavla, sv. Barbare, sv. Jurja i sv. Franje Asiškoga (ovaj je znatno oštećen), svaki na jednoj stranici. Na ovome stupu je kip sjedećeg Isusa (v. 105 cm, osnovica 34 x 44). Desnom rukom podupire glavu, i to kao da salutira, u lijevoj je nekoć držao trsku. Oko pila su četiri drvena stupa koja pridržavaju krovčić. Na krovčiću je vjetrulja sa slovima F E M i brojkama 1925. Pil je svega 15 metara udaljen od slovenske granice, pa ga je Zadnikar »anektirao« za Sloveniju (ZADNIKAR 1964:38, 1965:114). Sl. 35.

Babinec. Najraniji datirani kip stoji na četvrtastom stupu (43 x 43 cm, vis. 180). Natpis glasi: 1909 / AD MAIOREM DEI GLO / [RI] AM ET AD MEMORIAM / [PA] SSIONIS DNI NRI IESU / [XT] I.F.F.REN.D.G.P.MA / [R]TINUS CHELIAK / ANNO 1658 / :6158: Ispod toga vidljiv je niz raznih crteža i zapisa, npr. BABNIK / 1733. Pil je nekoć imao limeni krovčić. Danas je teško oštećen, dio natpisa odbijen, a i dalje propada. Kip prikazuje Isusa, zaogrnutoga plaštem, u lijevoj je ruci imao trsku (sad mu je šaka odlomljena). Ovo je jedna od najljepših i najkvalitetnijih skulptura ovoga tipa. (SZABO KHZ I.: 126, Rkp. 2:4). Sl. 34.

Vinica. Usred trga Matije Gupca stoji u zidanoj (naknadno dozidanoj!) kapelici na batrljku stupa (veći dio, možda i natpis, uzidan je u menzu) kip kasnorenesansnih značajki, vrlo lijepo oblikovane glave, no neskladna tijela. Desnom se rukom oslanja ispod uha, u lijevoj mu je trska (visina kipa 96, osnovica 41 x 39 cm).

Vinica breg. Na zemljištu Slavka Cebocija stoji pil, još posve gotički skošenih rubova, visok 206 cm, s natpisom sprijeda: IOANNES / KUNICH / PAROCO / V:ET W / 1668, a sa strane: RENOVATUM / 1847. Na stupu je bio kip sjedećeg Isusa koji je držao zavezane ruke na kolje-

nima. Ukraden je 1969. godine. Legenda govori da je pod pilom pokopana osoba koju je ugrizla zmija. Doista se pod slojem zemlje naziru uredno složeni blokovi kamenja koji kao da nešto skrivaju ispod sebe.

Zelendvor. »Na križanju puteva, odmah iza Zelendvora nalazi se stup, a na njemu kip mučenog Isusa, koji sjedi podbočivši se desnom rukom. Na stup je sprijeda više ugrebeno no uklesano god 1772.« (SZABO Ukp. 1:32; na str. 40 istoga rukopisa nalazi se Szabovljeve crtež olovkom). Danas se tamo mogu vidjeti samo ostaci stupa, dok je kip — poprilično oštećen — sklonjen u župnu crkvu u Petrijancu. (SZABO KHZ I:122, KHZ II:155, Rkp. 1:32, 40). Isus, zao-grnut plaštem, jedan je od najljepših primjeraka ovog tipa.

Petrijanec. »Iza sela Petrijanca, na raskršću cesta, na karti zabilježeno »kod pila« na desno prema Vinici nalazi se stup (pod sličnim krovčićem kao onaj pod 2.). Na njemu je gore kip s trnjem krunjena Isusa, dolje su kipići sv. Florijana, sv. Petra, sv. Antuna, a otraga je pelikan. U kamen je klesano više natpisa« (SZABO Rkp. 2:3). Pil s kipom stoji i danas, samo je uklonjen krovčić (postoji fotografija starog stanja; »onaj pod 2.« je kip sv. Jurja u Petrijancu) koji je bio sličan onome u Dubravi. »Kipići« su reljefi, natpisi su imena svetaca i 17 US 32. Sprijeda je na pil pričvršćena pločica s natpisom PODIGNUTO (1732) PONOVLJENO (1942). Po izboru Z Z Petrijanec. Isus sjedi, obraz je podupro desnom rukom, u lijevoj je nekoć držao trsku. Ogrnut je plaštem. (SZABO KHZ I:125, Rkp. 2:3; na uklonjeni krovčić odnosi se bilješka o »drvenom poklopcu Tužnog Krista u Petrijancu« kod HORVAT 1956:152, bilješka 637).

Majerje. »Pred Majerjem na lijevo prema Vinici kip trnovom krunom okrunjenog Isusa koji sjedi na stupu naslonivši glavu u desnu ruku. Kip pod limenim krovčićem. Na stupu naslikana Marija. (ovakva poza Isusa na stupu opetuje se u ovom kraju često: Babinec (Cestica) iza Zelendvora itd). Napisu nema na tom stupu« (SZABO Rkp. 2:1). Danas ovoga pila više nema, nakon rata je srušen i uništen. Očuvan je samo ovaj opis i fotografija A. Schneidera iz 1940. god. Stup je bio kvadratnoga presjeka, sprijeda je bio pričvršćen fenjer, gore okrugli limeni krovčić (kao na onome u Strugi). Isus je bio oslonjen na desnu ruku (kao da briše suze), u lijevoj je držao trsku. Bio je bez plašta. (SZABO KHZ I:125; KHZ II:159, Rkp. 2:1, Schneider 1940:181).

Vidovec. »Kod Vidovca na raskršću ceste stup sa Isusom trnjem okrunjenim s trskom u ruci (tipična figura, Babinec etc) pod ovom figurom reljef sv. Florijana s napisom QUI PASSUS / ES PRO NOBIS / MISERERE / NOBIS: / ANNO DNI: / 1672. (SZABO Rkp. 2:14). Fotografiju samostojećega pila s kipom (snimio dr. Pečornik) čuva Gradski muzej u Varaždinu. Pil je obzidan betonskom kapelicom, na kojoj je godina 1946. i natpis: U CAST TRPECEM ISUSU. Isus je u tipičnom sjedećem položaju, no lijeva mu ruka počiva na koljenu tako da u njoj nije mogao držati trsku. Glava je još renesansno tretirana, kosa duga i kovčava, tijelo vrlo mišićavo. (SZABO KHZ I:125, Rkp. 1:25, Rkp. 2:14).

Krkaneć. Po svome se smještaju ovaj kip izdvaja. Stoji »od navek« u niši u stubištu dvorca (izgradili ga Patačići 1616. god.). Za vrijeme rata ustaše su ga teže oštetile, no opet je zakrpan i krepko preličen bojom. Visok 95 cm, osnovica 38x39. Vrlo je pučki, s dugom kosom, a po »stilskim« značajkama srodan datiranim kipovima iz 1670—74. god. Nad nišom je noviji natpis »Gdje ja s jedim ovaj dom / štiti oće snagom svom.« Ispod natpisa prilijepljeno je platno s godinom ANO / 1926.

Varaždin. Na sastanku bivše Ludbreške i Koprivničke ceste, na istočnom izlazu iz grada, stoji kapelica s novijim drvenim kipom stojećega »Ecce homo«. Pil, na kojem je kip, međutim je star i ima natpis: 1845 / HANC EFFIGIE / FIERI FECIT / NOBILIS LUCAS / KUSMICH CIVIS / LIBERAE REGIEQ / CIVITATIS VARAS / DINENSIS IN HO / NOREM SANCT / ISSIME PASSIO / NIS 21 MAY 1670. Godina 1845. možda se odnosi na izgradnju poklonca, dok je točna godina postavljanja pila 1670, a ne 1610, kako se to ponegdje uslijed pogrešnoga čitanja navodi (SZABO KHZ I:149). Sadašnji je kip na ovome mjestu nov, još 1962. je na njegovu mjestu bio kip sjedećega Isusa. No i taj kameni kip ovdje je nadomjestio još stariju skulpturu istoga tipa. Taj najstariji kip bio je dosta davno uklonjen, stajao je neko vrijeme u vrtu kuće br. 39 u bivšoj Miličkoj ulici, a 1940. ga je prof. K. Filić pridobio za varaždinski muzej. Sada stoji na kamenom stupu (od nekog drugog kipa) u arkadnom hodniku prvoga dvorišta Staroga grada. (FILIC 1943:27, 1944; SZABO KHZ I:149). Sl. 36.

Kaštelanec. Uz cestu stoji monolitni stup kvadratnoga presjeka (32x32, vis. 235). Na njemu je kip (v. 100, osnovica 36x36 cm) koji prikazuje Isusa kako sjedi, glave podbočene o desnu ruku. Saka lijeve ruke (vjerojatno s trskom) i dio koljena su odlomljeni. Duga kosa pada preko ramena. Na stupu je mjesto za natpis, na dnu se naziru samo još brojke 16. . (1962. god. još se vidjelo 167, i, vjerojatno, 4, dakle: 1674).

Jalševac. Na uzvisini nad cestom u novijem pokloncu stoji kameni kip sjedećeg Isusa, visok 120 cm. Na osnovici (40x60 cm) je natpis 16:I: :P:C:C:Z:70. Kip je vrlo nezgrapno razbijen pa opet sastavljen i prebojen. Isus je naslonjen o desnu ruku.

Sudovčina. Uz cestu stoji stariji kip u novijem pokloncu. Gornji dio stupa još viri iz menze. Isus sjedi, s desnicom si dodiruje čelo, prsti lijevice su odbijeni, pa se vidi kako je trska bila zabodena u koljeno. Vrlo je realistički i pučki rad, bez ikakvog natpisa, u više navrata grdno preličen bojama. Kip je visok 95 cm, osnovica 52 x 42 cm.

Podravska Struga. Na trgu u selu stoji stup s Ranjenim Isusom, u novije vrijeme znatno prerađen. Okrugli stup u donjem je dijelu zamijenjen (ili obzidan?) četvrtastim, fenjer (tipičan za stupove i raspela u Podravini!) uklonjen, lijeva Isusova ruka, u kojoj je držao

trsku, vjerojatno je odlomljena i nanovo prilijepljena tako da sada dlanom počiva na koljenu. Desnom rukom još uvijek briše suze. Čitav je kip svježe, uredno, no ne baš i sretno obojen. O »restauratorskom« zahvatu govori natpis na kvadratnom dijelu stupa: O.B./1.967 g. Stup (i kvadratni, i ostatak okrugloga) visok je ukupno 250 cm, kip na njemu 95. Na stup je pričvršćen okrugli limeni krovčić. Sl. 37.

Međimurski su primjeri opisani na drugom mjestu, pa će biti dovoljno samo spomenuti ih: Novakovec (1767), Dolnja Dubrava (1793), Prelog (18. st.), Goričan (spomenut 1896), Sivica, Čehovec, Sv. Juraj u Trnju. (HORVAT 1956: 152, 154, 156, 166, 176, 183, fotografije br. 119, 137, 155).

Osim u kajkavskoj Hrvatskoj lik sjedećeg Isusa s poduprtom glavom poznat je i u Sloveniji, i to — uz dvije iznimke — samo u njenom tzv. panonskom pojasu. To je pojas uz hrvatsku granicu od Bele Krajine do Prekmurja (ZADNIKAR 1964:38 i d.). Kipovi su različito smješteni, raznih veličina, a neki su upravo kamena plastika na pilu. Datirani kipovi vremenski odgovaraju onima oko Varaždina: Rogatec 1669, Ločič pri Desterniku 1680. (sam pil je stariji, gotički), Lesično pri Pilštajnu 1713, Črešnjavec pri Bistrici ob Sotli (sjedeći »Ecce homo«) sa zavezanim rukama na koljenima, ZADNIKAR 1964:92). Pil u Zavrču iz 1672. zapravo stoji na hrvatskoj strani granice, u Dubravi. Najstariji bi bio kip u niši pila-tabernakla u Cogetincima iz 1529, (ZADNIKAR 1964:59, 61), no vjerojatnije je da je kip (kao što se to zbilo i u Lončiču naknadno stavljen unutra. Kulturnopovijesno je od prvorazrednog značenja da Slovenci ovako prikazanog Isusa zovu »hrvaški Kristus«.

No nije sjedeći, »hrvatski« Isus ograničen samo na naše krajeve. Poznaju ga i susjedna Mađarska, napose njen zapadni dio, pa Slovačka, dijelom i Češka. Vrlo je obljubljen u Poljskoj kao »Chrystus frasobliwy«, zabrinuti Krist, a prodro je i u Ukrajinu. U Austriji je poznat samo u istočnim, nizinskim krajevima: Beč, Donja Austrija, Gradišće (ovo je i tako do iza prvoga rata bilo u Ugarskoj), dok ga u njenom alpskom dijelu zapravo i nema. Prauzor ovome motivu nije mi poznat, trebalo bi ga tražiti negdje u Srednjoj Evropi gdje je svakako stariji nego li kod nas. U Beču npr. u stolnoj crkvi sv. Stjepana stoji kip (danas kopija) sjedećega Ranjenog Isusa, »zubobolnoga« (Zahnwehherrgott), iz početka 15. st, pa još nekoliko sličnih, mlađih. Možda je ovdje bilo jedno od žarišta, ishodišta naše teme. No, bez obzira na vrijeme i mjesto prve pojave ovoga motiva, put i vrijeme njegova prodora u naše krajeve može se odrediti s izvjesnom sigurnošću.

Uzme li se u obzir geografski raspored motiva, pa njegova starost, mora se zaključiti da je k nama došao sa sjevera, dijelom možda neposrednim prenosom iz kojega središta, a dijelom postepenim infiltriranjem sa sjevera kroz zapadnu Mađarsku. Ovdje se očituje na djelu već utvrđeno permanentno kulturno strujanje iz srednjeevropskoga prostora na jug istočnim rubom Panonije. Posebice su pri tome zanimljive pojave koje kao da upravo iz austrijskoga Podunavlja (ili preko njega) prodiru u istočnu Sloveniju naokolo preko Mađarske i Hrvatske, zaobilazeći alpske pokrajine (BELAJ 1970:107). Valovi ovih strujanja razbijaju se i zaustavljaju na prastaraj kulturnoj granici koja odvaja panonski dio Slovenije od matice

(to je onaj dio u kojem je poznat »hrvaški Kristus«) i to bez obzira na vrijeme, porijeklo i nosioca kulturnoga elementa.

Vrijeme preuzimanja motiva (poznatoga, rekosmo, u Beču već početkom 15. stoljeća) može se odrediti pomoću datiranih primjeraka, i usporedbom značajki datiranih i nedatiranih kipova. Pri tome će pomoći slijedeća skrižaljka u koju su unijeti datirani kipovi do 18. stoljeća:

Slovenija: (Cogetinec	1529 ? 1658 1668	Hrvatska: Babinec Vinica - Breg
Rogatec	1669 1670 1672 1674	Varaždin, Jalševac Vidovec Dubrava, Kaštelanec
Ločič	1680	

Zatim slijede datirani kipovi iz 18. stoljeća, u Sloveniji: 1713, 1740, u Hrvatskoj: 1732, 1767, -1771, 1772. i 1779

Zanemarimo li kipić u pilu iz 1529. god, koji će ipak vjerojatno biti mlađi, najstariji je onaj u Babincu iz 1658; zatim ih slijedi odmah osam u svega sedam godina, od 1668. do 1674. Ove udružuju neke, već spomenute, značajke koje ih izdvajaju i od onoga u Babincu, i onih mlađih, a vežu ih s nekima koji nisu datirani (npr. Zagreb, Veternica, Sudovčina, Podr. Struga). Nakon tih sedam »obilnih« godina pojavljuju se znatno rjeđe.

Ovi su kipovi, dakle, preko zapadne Ugarske (u Gradišću su česti upravo između 1650. i 1670, HORVAT 1956:166) oko 1668. »došli u modu« u varaždinskoj okolini, i u kratko se vrijeme proširili po sjeverozapadnom uglu Hrvatske i prešli preko granice u Štajersku. Jednom udomaćeni, polako se šire i javljaju u replikama do kraja baroknog razdoblja, a ponegdje i još dulje (Goričan 1896!).

Teško je da ćemo ikad saznati što je zapravo potaklo župnika Martina Čeljaka da u Babincu podigne najraniji označeni pil upravo s figurom sjedećeg mučenog Isusa. Uopće, o razlozima kojih su Hrvati preuzeli ovaj motiv, može se za sada samo nagađati. Klima je za to, bila povoljna. Kulturne veze, a i strujanja ljudi u tom su prostoru bili neobično živahni. Protureformacijski duh još je uvijek na djelu, napose Isusovci (u Varaždinu su od 1632.) ponovno šire već zaboravljene pasionske prikaze (u Zagrebu 1644.) i uopće štovanje Muke Isusove (»Bratovčina Muke i Smrti Jezušove« osnovana je npr. u Zagrebu 1653, u Varaždinu 1662. god.). K tome su Hrvatsku u ono vrijeme mučile razne nevolje: velika glad i pomor 1670, teška politička situacija i slom urote Zrinsko-Frankopanske 1671, kuga 1672. Možda je za širenje ovoga motiva imao kakve zasluge i povratak leopoglavskoga pavlina Martina Borkovića, koji se 1668. vratio s bečkoga dvora u domovinu da preuzme biskupsku stolicu. No, bilo kako bilo, nešto se moralo oko 1668. god. dogoditi (ili neko se vrijeme događati) što je potaklo niz naručitelja da dadnu gotovo istovremeno izraditi kipove Ranjenoga Isusa u sjedećem položaju. Poticaji su mogli čak biti i skriveni, podsvjesni, pa su se — naprosto — realizirali u modi.

Pri postavljanju kipova bilo je posve jasno što oni trebaju predstavljati: scenu iz Muke Isusove. O tome jasno govore natpisi, kao »Ad memoriam passionis Domini nostri Iesu«, »Qui passus est pro nobis, miserere nobis«, »In honorem sanctissime passionis«, a i u crkvenim dokumentima ti se kipovi spominju kao Statua patientis Salvatoris, Statua patientis Christi. S vremenom se, međutim, smisao izgubio, pa seljaci, tražeći objašnjenje za neobičnu pozu, što je zauzimaju markantne figure sjedećega Boga, pronalaze razna zanimljiva tumačenja koja se odražavaju i u imenima. Njemački naziv »Schmerzensmann« još odgovara prvotnom značenju, no već poljski »Chrystus frasośliwy« pomalo skreće. Šaljiv je njemački naziv »Zahnwehherrgott«. Kod nas je ovakav Isus poznat kao »Ranjeni Isus« (ovaj naziv uopće označava »Ecce homo« — Krista svih suvrstica), pa onda »žalostni Jezuš« (što se zna »prevoditi« na štokavski: Tužni Krist), ili »zamišljeni Jezuš«, dajući tako i odgovor na pitanje što to Bog radi? Objašnjenja, o tome, o čemu Isus razmišlja, ili zašto je tužan, različita su, katkad šaljiva, katkad pak upravo filozofska. U Međimurju (Sv. Juraj u Trnju: HORVAT 1956:166) jednostavno kažu da je ovakav Isus »premišljevač sveta«, sjedi na pilu i razmišlja o svim problemima ovoga svijeta. U Prekmurju ga zovu »božja misel«. Kažu da je žalostan, jedni stoga što je čovjeku dao slobodnu volju, drugi jer mu je krivo da slovenski narod mora toliko trpjeti (KUHAR 1910:116, ZADNIKAR 1964:40). U Lesičnom kod Pilštajna su rekli da se »hrvaški Kristus« kiselo drži zbog Vlatka Mačeka koji je rođen u Hrvatskoj (ZADNIKAR 1964:40). Oko Varaždina kažu da je Isusu »žal kaj je Hrvata stvoril« (Kaštelanec), ili da mu je teško gledati »kak se moramo mučiti« (isto tamo). Već je bilo rečeno da je sjedeći Isus u Sloveniji dobio epitet »hrvaški«, čime je jasno označeno odakle je taj motiv došao. No i u Hrvatskoj ponegdje znaju da je takav žalostan Isus hrvatski (Dubrava, Babinec, Petrijanec).

Pomalo neobična je, i neočekivana, ova promjena u smislu ikonografskoga motiva, prebacivanje težišta s religioznog područja na društveno. Isus više ne trpi jer su ga Pilatovi vojnici bili mučili. On sjedi, gleda odozgo s pila hrvatskog seljaka, vidi njegove brige i patnje, razmišlja, tuže s njime. Nekadašnji prikaz mistične scene postao je svjedokom nepravde, i nacionalne i socijalne. Upravo stoga »hrvatski« Isus zaslužuje da mu posvetimo punu pažnju, te da se pobrinemo da ne nestane s naših polja i križanja.

Literatura i izvori:

- V. BELAJ: Neki etnološki problemi sjeveroistočne Slovenije. Radovi XI savjetovanja etnologa Jugoslavije, Zenica 1970.
- K. FILIĆ: Varaždinski muzej. Varaždin 1943.
- Stari sv. spomenici Varaždina. »Hrvatsko jedinstvo« br. 22 od 8. IV. 1944, str. 3.
- S. KUHAR: Narodno blago vogrskij Slovencov. Casopis za zgodovino in narodopisje VII, Maribor 1910, str. 116.
- A. SCHNEIDER: Popisivanje i fotografsko snimanje umjetničkih spomenika godine 1940. Ljetopis JAZU 53. za 1941, str. 181.
- Gj. SZABO: KHZ I. = Kroz Hrvatsko Zagorje, 1. izd. Zagreb, bez naznačene godine tiskanja (1939.). KHZ II. = bilješke A. HORVAT u drugom izdanju knjige Kroz Hrvatsko Zagorje,, Zagreb, isto bez godine tiskanja (1974?).
- Rkp. 1. = Spomenič kotara varaždinskoga. Brojevima su označene stranice. Rukopis čuva Gradski muzej u Varaždinu.
- Rkp. 2. = O spomen-stupovima u Varaždinu i Varaždinskom kraju. Rukopis 1929. pripremljen za Hrvatsku reviju. Brojevima su označeni pojedini stupovi. Rukopis čuva Gradski muzej u Varaždinu.
- M. ZADNIKAR: Znamenja na Slovenskem. Ljubljana 1964.
- Znamenja in stiline menjave med gotiko in barokom. Zbornik za umetnostno zgodovino NV VII. Ljubljana 1965.

»KROATISCHER JESUS« AUF BILDSTÖCKEN IN DER UMGEBUNG VON VARAŽDIN

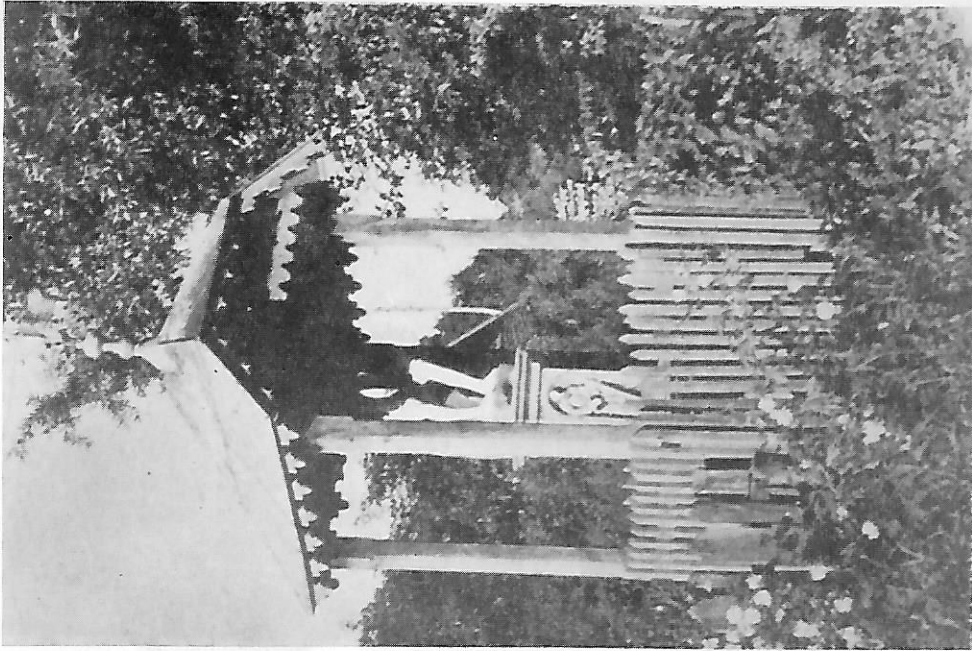
Das Thema des vorliegenden Aufsatzes ist eine Variante der Ecce homo Szene, des sogenannten Schmerzensmannes, des sitzenden Christus, der mit einer Hand seinen müden Kopf stützt.

Dieses ikonologische Thema drang im 17. Jahrhundert über Westungarn nach Nordwestkroatien ein (datierte Bildstöcke: 1658, 1668, 1670 zwei, 1672, 1674 zwei, 1732, 1767, 1771, 1772, 1779 usw. bis 1896) von hier gelangte es nach Ostslowenien (1669, 1680, 1713, 1740 usw.), wo dann diese Figur auch den bezeichnenden Namen »Kroatischer Jesus« bekam. Dasselbe Thema wurde in Nordwestkroatien auch in Holz realisiert, jedoch anscheinend etwas später (meist im 18. Jh.) und nur für Kirchen.

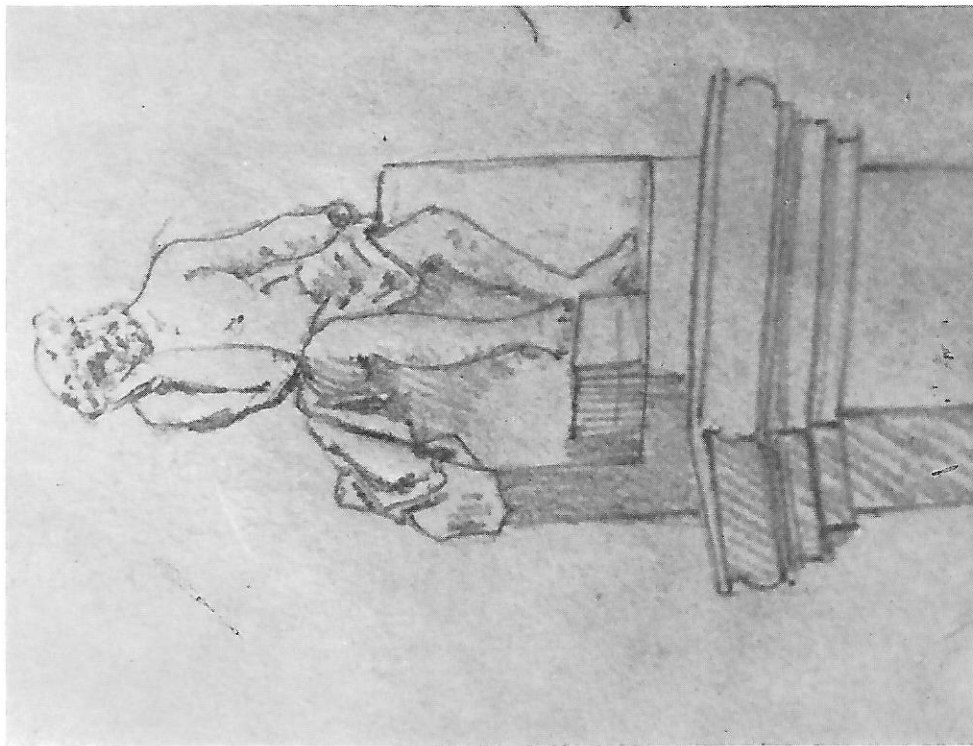
Diese apokryphe Szene gab den Anlass zu verschiedenen, teils witzigen, teils satyrischen Deutungen, die aus dem Religiösen ins Gesellschaftliche überwechselten. Christus wurde dadurch Zeuge der sozialen und nationalen Missstände, die den kroatischen Bauern das mühsame Leben zusätzlich erschwerten.

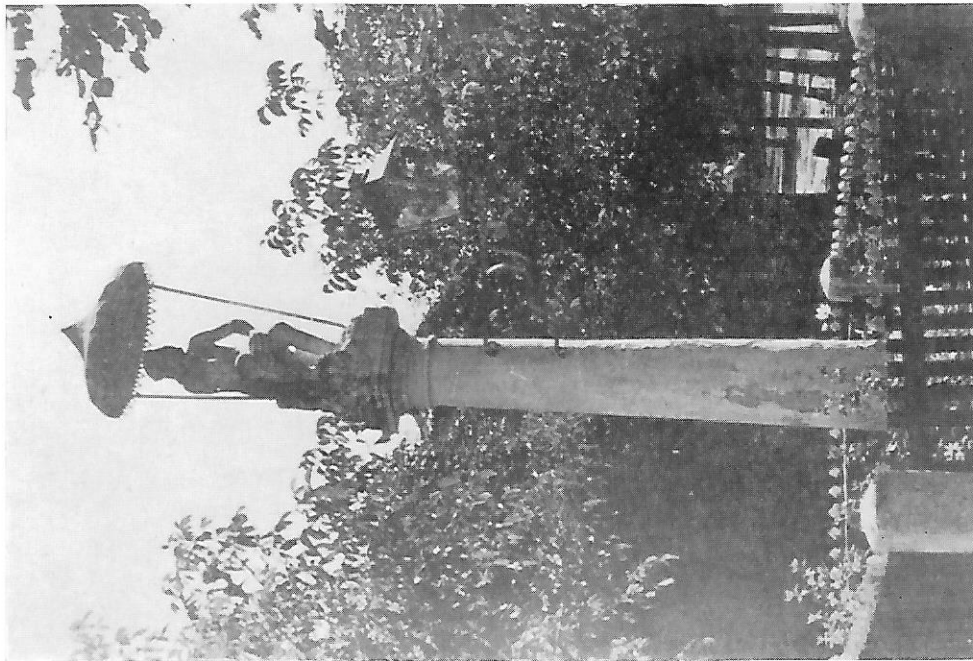
Sl. 34 Babinec (Foto: Belaj 1961.)

Sl. 35 Dubrava (Foto: Belaj)

Sl. 36 Crtič olovkom Gijuro Szabo (Foto: Plavec)

Sl. 37 Podravska Struga (Foto Belaj 1962.)